

KUR'AN VE DEĞİŞİM: ANALİTİK BİR DEĞERLENDİRME

Celal KIRCA
Prof. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
ckirca@erciyes.edu.tr

Giriş

Kur'an ve Değişim konusunun ele alındığı çalışmaların ortak özellikleri arasında yer alan içeriğin, genellikle Kur'an'ın cahiliye toplumunda meydana getirdiği fikrî değişime, Kur'an'a göre değişimin genel yasasına ve Kur'an'daki değişim örneklerine indirgendiği, Cahiliye dönemi fikrî değişimin, Allah anlayışının değişimi ve ahiret gününün kabulü olarak anlaşıldığı, genel değişim yasasının ise, "*İnsanların kendi nefislerini değiştirmedikçe Allah'ın onları değiştirmeyeceği*"¹ mealindeki ayete dayandırıldığı görülmektedir. Oysa Kur'an ve değişim konusunun, Kur'an'daki değişim başta olmak üzere, Kur'an ve değişim ilişkisini, bu ilişkinin niteliğini, bu niteliğe ait amaç, alan, yöntem ve değer konularını, Kur'an'ın değişim konusunda günümüze yansıyan mesajlarını da ihtiva ettiği görülmektedir. Genellikle bu çalışmalarda sadece Kur'an'daki değişime yer verilmesi, değişen sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan problemlere ve Kur'an'ın bu problemlere ne cevap verdiği konularına hiç temas edilmemiş ya da kısmen temas edilmiş olması, bu çalışmaların eksik kalan yönleri arasında yer alır. Kur'an, sadece Allah ve ahiret konusunda fikrî değişimde bulunmamış, sosyal, ibadet ve hukuk alanlarında da önemli bazı değişiklikler yapmıştır. Buna mukabil Kur'an'ın hiç değişim yapmadığı, hatta koruduğu konular da olmuştur. Nitekim ilahi dinlere ait normatif değerlerin aynen korunduğu, buna karşılık bazı formelliklerin değiştirildiği hepimizin malumudur. Bu bağlamda "sabit din dinamik şariat"² anlayışı bu olgunun ortaya koyduğu bir tanım olarak algılandığında sunulmuş vahiy, istenilmiş vahiy kavramları ile nass-olgu veya olgu-nass ilişkisi³ daha iyi anlaşılacaktır.

¹ R'ad 13/11.

² Bkz. İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şariat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Mefhumu'n-Nass, Dirase fi Ulumi'l-Kur'an*, yer belirtilmemiş 1990. (Bu eser dilimize çevrilmiştir : *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat, Ankara 2001); Ebu Zeyd, *el-İtticahu'l-Aklî fi't-Tefsir*, Beyrut 1982; Ömer Özsoy, "Nasr Hamid Ebu Zeyd'in Nass-Olgı İlişkisi Bağlamında 'Ulûmu'l-Kur'an'ı Eleştirisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3-4, Ankara 1994, s. 237.

Kur'an ve Değişim

Kur'an'da yer alan din ve hukukla ilgili örneklerden ve bunlara ait bilgilerden değişimle ilgili niteliğin, tek düze olmayıp durumsal olduğunu, yani duruma göre onaylama, değiştirme, kolaylaştırma, tashih etme, iyileştirme, tasvir etme ve yeni kural koyma şeklinde olduğunu görmekteyiz. Tevrat'ta yer alan dinî ve hukukî hükümler ile İbrahîmî geleneğin ve buna bağlı cahiliyye uygulamalarının tamamen onaylanmadığını ya da kısmen değiştirilerek onaylandığını biliyoruz. Bunun böyle olması hiç şüphesiz insanın Kur'an için değil, Kur'an'ın insan için oluşundan ve değişen şartlara göre Kur'an'ın insanın problemlerini çözme amacı taşımasından dolayıdır. Bu sebeptendir ki Kur'an, bireyde zihinsel bir değişim yaparak öncelikle iç ve dış arınmada bulunmasını ve Tanrısını içselleştirmesini talep etmekte, dinî ritüellerin ise asıl amacının takva yani sevgi, saygı ve sorumluluk bilinci ile korunma olduğunu vurgulamaktadır. Böylece bireyin bireyci bir kişiliğe değil de bireyselci bir kişiliğe, kimlik öncelikli bir davranışa değil de kişilik öncelikli bir davranışa sahip olmasını hedeflemektedir. Zira bireyi suç işlemekten ve hata yapmaktan koruyan kimlikten ziyade kişiliktir. Kim olduğu değil, nasıl olduğudur. Bilgisizlikten bilgili olmaya, tembellikten çalışkanlığa, kötülükten iyiliğe ve benzeri bütün olumsuzluklardan olumlu değerlere geçişi sağlayıcı ve bireye sorumluluğunu hatırlatıcı ilke ve prensipleriyle, "atalarımızı bu yol üzerinde bulduk" diyerek getirilen değişikliklere ve yeniliklere kısaca değişime karşı çıkanları açıkça kınamasıyla Kur'an, değişimin karşısında değil, yanında ve içinde yer alır.

Buraya kadar anlatılanlarda herhangi bir problem gözükmemektedir. Problem, tenzil sonrası dönemde özellikle günümüzde Kur'an ve değişim ilişkisi, bu ilişkinin niteliği, alanları, sonuçları ve bunların anlamlandırılması konusunda olmaktadır. Bir başka deyişle bireyin değişen şartlara ve olgulara göre Kur'an'ı algılama, anlama ve yorumlama konusundaki zihniyet yapısı ve bu yapının nasıllığı konusundaki tartışmadır. Kur'an değişmediği halde onun anlaşılması ve yorumu değişebilmektedir. Erol Güngör'ün ifadesiyle "Din değişmediği halde insanların onunla ilgili anlayışları değişiyorsa o zaman bu değişimin sebeplerini dinde veya insanlarda değil, fakat onların dışında bir takım kaynaklarda aramamız lazım. Başka bir ifade ile söylersek insanları değiştiren, her devrin insanına başka türlü tesir eden, dolayısıyla insanların şahıslarına değil, onların zamanlarına bağlı bulunan bir takım amellerden bahsetmemiz doğru olur"⁴.

Din ve değişim bağlamında söylenebilecek ilk söz, dinin ideoloji olmadığı ve olamayacağıdır. Fakat bazı çevrelerce bir ideoloji gibi algılandığı bu sebeple bilgi-iman özdeşliğine gidildiğini, nitekim Kerhi'nin (ö.340/951), "Mezhebimize aykırı

⁴ Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul 1989, s.35.

olan her ayet ve hadis, ya te'vil edilmiştir ya da neshedilmiştir"⁵ es-Savi'nin ise dört mezhebin görüşleri Kur'an, sünnet ve sahabenin görüşlerine aykırı bile olsa onlara muhalefet asla caiz olmaz"⁶ dediğini biliyoruz. Burada bir zihniyet probleminin olduğu görülüyor. Bu problem ise, en başta Kur'an'ı doğru ve sağlıklı anlamamızı engelleyen algılama, anlama ve anlamada uygulanan mantık sorunumuzdur. Özellikle ak-kara, siyah-beyaz, doğru-yanlış gibi sadece iki rengin hakim olduğu veya iki renkten başka renklerin ve tonların kabul edilmediği bir mantık anlayışıyla Kur'an'a yönelmek ve onu doğru anladığını söylemek ne ölçüde doğru bir anlayıştır? Kur'an'ı daha doğru ve daha sağlıklı tanımak, anlamak ve yorumlamak için kategorik, indirgemeci, önyargılı ve parçacı, genelleştirmeci anlayışa dayalı bir mantık yerine, ön bilgiye ve analitik düşünceye dayalı bir mantıkla Kur'an'a yönelmek ve onu anlamaya çalışmak, daha doğru bir yaklaşım değil midir? Özellikle bu hususun tartışılması gerekmektedir.

Bu problemin yanında, geçmişte olduğu gibi çağımızda ortaya çıkan bir başka problem de kök değerlerle güncel değerlerin bir başka ifade ile yaşanan gerçeklik ile inanılan gerçekliğin çatışması sorunudur. Bu çatışmada birey, ya inanılan gerçekliği yani kök değerleri merkeze alarak, yaşanan gerçekliği yani güncel değerleri yok farz ediyor ve toplumdan koparak kendi yaşam alanını kuruyor ya da yaşanan gerçekliği merkeze alarak, inanılan gerçekliği yok farz ediyor ve dinden özgürleşme sürecine giriyor, ya da yaşanan gerçeklik ile inanılan gerçeklik arasındaki çatışmayı asgari düzeye indirmek için yoğun bir çabanın içine giriyor, telifçi, uzlaştırmacı ve dinde özgürlükçü bir yaklaşımla söz konusu çatışmayı çözmeye çalışıyor. İşte bu olgu, Kur'an ve değişim konusunun bir başka bakış açısıyla ele alınmasını gerekli kılan bir husustur. Şayet bu yapılmaz ise ne olur? Birey ya dinden özgürleşir, kopar ve uzaklaşır, ateizm, deizm, satanizm v.s. gibi din dışı akımlara katılır, ya da pratik hayattan kopuk teorik bir söyleme veya şahıslara bağlılığa ve onların karizmatik otoritesine körü körüne itaate mahkum olur. Bu ise duygularımızı, ön yargılarımızı, kalıp yargılarımızı ve ideolojilerimizi, din zannetmemize, öğrenme yeteneğimizi kendi ellerimizle öldürmemize sebep olur. Halbuki Kur'an, şahıslara değil kurallara ve ilkelere bağlılığı tavsiye etmekte, öğrenme yeteneğimizi geliştirmemizi istemektedir.

İnanan her birey için Kur'an; hem bir inanç objesi hem de bir bilgi objesidir. Kur'an'ın inanç objesi oluşu, onun aynı zamanda inanılan gerçeklik oluşunu da

⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Beyrut 1976, II/134.

⁶ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Haşiye ala Tefsiri'l Celaleyn*, Mısır, t.y., III/10.

ifade eder. Bir başka deyişle Kur'an, inanan her birey için gerçekliği temsil eder. Onun inanç objesi oluşu, Tanrı sözü oluşu dolayısıyladır.⁷

İnanan birey için, bir de yaşanan gerçeklik söz konusudur. Bireyin bizzat yaşadığı gerçeklik, inanılan gerçeklikle bir uyum içinde ise veya paralellik arz ediyorsa inanan birey için hiçbir problem yoktur. Zira inandığı gerçeklik ile yaşadığı gerçeklik birbiriyle çelişmemektedir. Ancak yaşadığı gerçeklik ile inandığı gerçeklik arasında uyum veya paralellik yoksa, bir başka deyişle çelişki varsa o zaman inanan birey için bir problem var demektir. O problem ise bireyin yaşadığı gerçeğe göre mi, yoksa inandığı gerçeğe göre mi hareket edeceği konusudur. Birey, inandığı gerçeğe göre hareket etse, yaşadığı gerçekle çatışacak, yaşadığı gerçeğe göre hareket etse bu defa da inandığı gerçekle çatışma içine girmiş bulunacaktır.

Böyle durumlarla karşılaşıldığında geçmişte bilim adamlarımızın bu problemi, te'lif⁸ veya nesh anlayışı⁹ ile çözmeye çalıştıkları bilinen bir husustur. Bu iki anlayışa ilaveten çağımızda iki anlayışın daha geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi "Tarihsellik" diğeri ise "Durumsallıktır."¹⁰

Te'lif yöntemi, daha ziyade inanılan gerçeklikler arasında var olduğu sanılan çelişkilerde kullanılırken, Nesh yöntemi hem inanılan gerçeklikler arasında var olduğu sanılan çelişkilerde hem de inanılan ile yaşanan gerçeklikler arasındaki çelişkilerde kullanılmıştır. Sözelimi Kur'an ayetleri arasında varmış gibi görünen çelişkiler te'lif yöntemi ile çözüme kavuşturulurken, bu yöntemle çözümlenemeyen konular nesh yöntemi ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Mesela Kur'an'da hem savaş hem de barışla ilgili ayetler mevcuttur. Bu inanılan bir gerçekliktir. Yani savaş ayeti de barış ayeti de inanılan gerçeklik içinde yer almaktadır. Bir de yaşanan gerçeklik vardır o da o anda yaşanan durumdur. Yaşanılan durum şayet savaş hali ise Kur'an'da yer alan savaş ayetiyle uyum içinde olmakta buna mukabil barış ilkesiyle çatışma içinde bulunmaktadır. Böyle bu durumda yaşanan gerçeklik inanılan gerçeklikle yani savaş ayetleriyle uyum içinde olmakta barış ayetleriyle de olmamaktadır. Zira savaş olgusu ile Kur'an'daki "savaş" ayetleri bir paralellik arz etmekte ve uyum içinde olmakta buna mukabil yaşanan savaş olgusu ile Kur'an'daki "barış" ayetleri arasında herhangi bir paralellik bulunmamaktadır. Böyle bir durumda problemi çözmek görevi ise bilim adamlarına düşmektedir.

⁷ Bkz. Celal Kırca, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi", *Kur'an Mesajı Dergisi*, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul 1998, s. 34-60.

⁸ Bkz. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tevilü Müşkili'l-Kur'an*, Beyrut 1981.

⁹ Bkz. Hibetullah b. Selame, *Esbâbu'n-Nüzûl: en-Nasih ve'l-Mensuh*, Mısır t.y.; Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhas, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, Kuveyt 1988; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'an-ı Kerim*, Beyrut 1981.

¹⁰ Bkz. Celal Kırca, "Tenzil Yönteminin Tarihselliği Problemi ve Kur'an Yorumuna Olan Etkisi", *Kur'an Mesajı Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, İstanbul 1997, s. 51-60.

Bilim adamı, mevcut problemi, te'lif yöntemiyle çözebiliyorsa çözüyor; şayet çözemiyorsa o zamanda nesh yöntemine başvuruyor. Yaşanılan bir gerçeklik olan "savaş" olgusu, tarihi süreç içerisinde ülkemizde Cumhuriyetimizin kuruluşuna gelinceye kadar fıkhi terimle ifade edecek olursak "azimet" olarak; barış ise "ruhsat" olarak algılanmış ve açıklanmıştır. Cumhuriyetimizin kuruluşu ile birlikte bu anlayış değişmiş, savaş yerine barış esas alınmış; "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi benimsenmiştir.

Buna göre geçmişte yaşanan savaş olgusu ile Kur'an'ın savaşı öngören ayetleri, bir paralellik içinde olduğu için, bilim adamları, bu uyumu düşünce sisteminin merkezine yerleştirmiş ve bu düşünce sistemiyle çeliştiğini varsaydığı ayetleri ya te'lif yöntemini uygulayarak savaş olgusu ile uyumlu hale getirmeye çalışmış ya da nesh yöntemini uygulayarak barışla ilgili ayetlerin, zihinsel bazda devre dışı kalmasını sağlamıştır. Böylece yaşanan bir gerçeklik olan savaş olgusuyla, inanılan gerçeklik içinde yer alan barışla ilgili ayetlerin arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmıştır. Ekonomisi tarıma ve ganimete dayalı bir sosyal düzen içinde (tarım toplumunda) böyle bir zihinsel çözüm, pek de yadırganmamış hatta tasvip görmüştür. Nitekim "Daru'l Harp" ve "Daru'l İslam" terimlerinin ortaya çıkartılması böyle bir zihinsel anlayışın ürünü olmuştur.¹¹

Ekonomik ve sosyal düzen değişip de toplum, "tarım" toplumundan "sanayi" toplumuna oradan da "bilgi" toplumuna geçince, tarım toplumunun problemlerini çözmek için öngörülen çözümler, sanayi ve bilgi toplumunun problemlerini çözemez veya yeterince çözemez hale gelince yeni anlayışlar ve yöntemler aranmaya başlanmıştır.

Konu ile ilgili problem bu defa barış konusunda değil savaş konusunda olmuştur. Zira barış, sanayi ve bilgi toplumunda "azimet"; savaş ise "ruhsat olarak algılanmıştır ve algılanmaktadır. Böyle bir durumda barış yaşanan gerçeklik, savaşla ilgili ayetler de inanılan gerçeklik içinde yer almış dolayısıyla tarım toplumunda savaş olgusu ile barış ayetleri uyumsuzluğu söz konusu iken, sanayi ve bilgi toplumunda barış olgusu ile savaş ayetleri uyumsuzluğu söz konusu olmuştur. Bu defa bilim adamı bu problemi çözmek için ya geleneksel anlayışı tekrar ederek problemi daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz hale getirmiş ya da yeni yöntemler deneyerek probleme bir çözüm aramıştır. Geleneksel islam anlayışına sahip bilim adamları eski yöntemleri tercih edip bu yöntemin sonuçlarını bir değer olarak naklettikleri için konu çözümsüzlüğe terk edilmiş veya tehir edilmiştir. Buna karşılık yenilikçi diye

¹¹ Bu kavramlarla ilgili olarak bkz. Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darulislam, Darulharb, Darussulh*, Marifet Yayınları, İstanbul 1984.

tanımlayabileceğimiz bilim adamları, yeni yöntemler deneme ve problemlere bu yeni yöntemlerle çözüm bulma çabası içinde olmuşlardır.

Denenen yeni yöntemlerden biri de "tarihsellik"tir.¹² Anladığım kadarıyla tarihselci anlayışa göre, Kur'an'ın bir normu ve bu normlardan bazılarına ait formu mevcuttur. Özellikle sosyal, ve hukuksal nitelikli normlara ait formelliğin Kur'an'ın indirildiği kültürel ve sosyal ortamı ve şartları yansıtmaması, bu formelliğin tarihin bir dönemine ait olduğunu da göstermektedir. Buna göre Kur'an'ın normu evrensel bir niteliğe sahip olsa da, formu tarihseldir ve formelliğin değişebileceğini gösterir. Çağımızda İslam'a ve onun sosyal ve hukuksal alanda öngördüğü formelliğe karşı gösterilen tepkileri ve tenkitleri geçersiz kılmak için İslam'ın sevimli yönünü ortaya koymayı amaçlayan bu yorum tarzı; çağdaş sosyal ve hukuk anlayışı ile İslam'ı, tarihsel bir nitelik taşıyan formlarda değil, evrensel bir niteliğe sahip olan Kur'an normlarında uzlaştırmayı amaçlamaktadır, diyebiliriz. Bu anlayışa bazı İslam yorumcularının tepkisi elbette şiddetli olmuş ve bunlara göre Kur'an'a ait formların tarihsel olarak ileri sürülmesi, tahammül sınırlarını zorlayan bir hareket olarak algılanmıştır. Fakat bu tepkinin zihinsel ve bilgisel olmaktan daha çok duygusal olduğu görülmektedir. Zira Kur'an'ın bazı ayetlerini diğer ayetine neshettirme ile, Kur'an'ın bazı ayetlerini tarihsel sayarak belli döneme ait kılma arasında yöntem ve sonuç açısından ne gibi bir fark vardır? Sebepleri farklı olsa da bir ayeti tarihsel kılma ile mensuh sayma arasındaki fark sadece bir isimlendirmeden ibarettir. Özde ve sonuçta bir farklılık yoktur. Her iki görüşte, bazı Kur'an ayetleri neticede devre dışı bırakılmaktadır.

Durumsallık yöntemine göre ise savaşta, savaş kuralları barışta barış kuralları geçerlidir. Savaş kuralları barışta barış kuralları savaşta geçerli bir durum değildir. Bu nedenle müşriklerin öldürülmesi ile ilgili ayetin geçerliliği, savaş sırasında ve barışta bu ayetin geçerliliği yoktur. "*Bir insanı öldüren bütün insanlığı öldürmüş gibi olur*"¹³ ayeti ise barış durumunda geçerlidir. Savaş durumunda ise geçerli değildir. Dolayısıyla geleneksel islam anlayışına sahip bilim adamlarının uyguladığı "nesh" yöntemi gereği, barışla ilgili ayetleri mensuh sayma, durumsallık yönteminde söz konusu olmamaktadır. Her ayetin hükmü, kendi kategorisi içindeki durumla sınırlı kalmakta karşı kategorideki durumla ne çelişmekte ne de onu nesh etmektedir.

¹² Bkz. Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Akgöçer-Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1988; Fazlurrahman, *Çağlar Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997; Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001; Ömer Özsoy, "Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnelliği Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt 9, sayı 1-2-3-4, Ankara 1996; Mehmet Paçacı, "Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt 9, sayı 1-2-3-4, Ankara 1996.

¹³ Maide 5/32.

Sonuç

Din değişmiyor ama dini olan yani dine uygun olan değişebiliyor. Bu nedenle İslam'da Entegrizm¹⁴ yoktur yani bir döneme ait dini anlayış veya yorumları daha sonraki dönemlere aynen taşımak ve önceki düşünce ve fikirleri değişmez kabul etmek anlayışı yoktur. Bu anlayışın varlığını savunmak, İslam'da değişme olmadığı veya olamayacağı yönündeki oryantalist anlayışa hak verdimen demektir. İslam yeniliğe açıktır. Değişime karşı değildir. Kur'an doğru ve dengeli değişimden yanadır. Değişimin yönü doğru ve dengeli olduğu sürece, Kur'an böyle bir değişime karşı değildir. Çünkü Kur'an'ın temel hedefi insanların haram, yanlış ve dengesiz bir hayat sürmemeleridir. Değişime karşı çıkma aslında sahip olunan ilk bilgi ile sonradan elde edilen bilgi arasında ki bir çatışmanın varlığına tahammül edemeden kaynaklanmaktadır. İlk bilgiler her zaman doğru demek değildir. Aynı şekilde son bilgilerde yanlış demek değildir. Bilgi zaman ve mekan ayırımı olmaksızın doğru da olabilir yanlış da. Önemli olan doğruluk kriterlerini iyi tespit ederek önceki ve sonraki bilgileri bu kriterlere göre değerlendirmektir.

Kur'an yorumcuları ve bilim adamları, kategorik düşünce yerine analitik düşünceyi; sloganlarla değil kavramlarla düşünmeyi; doğrunun ölçütünü zaman, mekan ve şahıslarda arama yerine ilke ve prensiplerde aramayı; cemaatçi bir toplum modeli yerine cemiyetçi bir toplum modeline ulaşmayı; yani dinin toplumsallaşmasından öte bireyselleşmesine de yönelmeyi; anlayışlarında ve yorumlarında cemaat merkezci veya ben merkezci olma yerine ilke merkezci olmayı; bilgilenmede kulak yerine daha çok gözü kullanmayı; yani sözlü kültürden yazılı kültüre ulaşmayı tercih ederek zihinsel değişimlerini sağladıklarında dinî problemlerimizi çözme ve Kur'an'ı daha fonksiyonel anlama imkanına kavuşur, dolayısıyla birbirimizi dışlamaktan kurtulur, birbirimize hoşgörü ile yaklaşır, daha ılımlı bir dil ile birbirimize hitap eder ve neticede bir uzlaşmaya varır, birlik ve bütünlüğümüzü sağlayıcı davranışlar içinde oluruz.

Problemlerin pratik çözümü ise güncel değerlerin yani yaşanan gerçekliğin inanılan gerçeklik ile uzlaştırılması ve bunun için geçmişte uygulanan bütün yöntemlerin mümkün olduğu ölçüde devreye sokulmasıdır. Şayet bu yöntemler problemi çözemiyorsa o takdirde yeni yöntemlerle mevcut problemlere yeni çözüm önerilerinin getirilmesi ve bu konuda bir konsensusa varılabilmesi için azami ölçüde çaba harcanması gerekmektedir.

¹⁴ Entegrizm hakkında geniş bilgi için bkz. Roger Garaudy, *Entegrizm*, Pınar Yayınları, İstanbul 1995.